

II. Az okok

1. Az állami kivétel joga

A nacionalizmusnak az a meghatározása, amely szerint az a felvilágosodásra adott negatív válasz, és éppen ezért ki kell rekeszteni a liberális állam értékrendjéből, majd mielőbb meg kell haladni, hosszú időn keresztül kizárta az alcímben szereplő kérdéssel történő behatóbb foglalkozást, sokszor még azok esetében is, akik az emberi jogok híveinek számítottak.

A liberális nacionalizmus megítélésében a különféle értékelések abban a kérdésben általában megegyeznek, hogy az állam szerződéselméleti változata szerint az emberi jogok az állam minden polgárát megilletik identitásától függetlenül. Ugyanakkor a liberális államnak semlegesnek kell lennie az egyén identitásának tekintetében, azaz nem szabad előnyben részesítenie az önazonosság egyik változatát sem a többivel szemben, hiszen az állam – a rendelkezésére álló s mindenki másnál kiterjedtebb hatalmi eszközeivel – még a legenyhébb esetben is polgárai esélyegyenlőségét kérdőjelezné meg, súlyosabb esetekben pedig jogegyenlőségük is kérdésessé válna. Ezáltal azonban az állam liberális alapjai kerülnének veszélybe. Ám ugyanez az állam lehetővé teszi a többségi döntéshozatalt a nemzeti identitás tekintetében. Tehát az identitás nemzeti formáját kiemeli azok közül, melyek tekintetében az állam semlegességét indokoltnak tartja.

De vajon mi ennek az oka?

Maga a probléma a modern nacionalizmus megjelenésénél messzebbre nyúlik vissza. Gyökerei az emberi jogok modern elméletének egyik legjelentősebb alakjánál is megtalálhatók. John Locke a vallási toleranciáról írt levelében még nyilvánvalóan nem foglalkozik – és nem is foglalkozhat – a nemzeti intolerancia kérdésével. Ám a megszorítás, melyet toleranciafelfogá-

sában tesz, később, nemzeti köntösben, a nacionalizmus liberális változatában is megjelenik.

A katolikusok és az ateisták kirekesztése azok közül, akiket az államnak morálisan indokolt tolerálnia, lényegében azzal az állítással szűkíti le a toleranciát, hogy a konkrét brit állam – és nem az állam mint olyan – nem lehet toleráns azzal a vallással szemben, amelyről feltételezheti, hogy más legfelsőbb hatalmat ismer el. Ebből következően nem lehet toleráns az ezt valló egyénekkel szemben sem. A tolerancia megvonása itt pusztán annak alapján történik, amit az állam feltételez az egyének vallási identitásáról. Az állam feltételezése függetlenné válik az érintettek saját magatartásától, és erősebbé válik mint annak lehetősége, hogy az adott egyén esetleg lojális polgára államának. „Hiába mondja valaki, hogy ő egyedül a vallásban mohamedán, egyebekben azonban a keresztény hatóság engedelmes alattvalója, ha megvallja, hogy vak engedelmességgel tartozik a konstantinápolyi muftinak, aki pedig a legengedelmesebb szolgája az ottomán császárnak és ennek az akarata szerint értelmezi vallásának titkait.” Locke véleménye saját korában nem képviselt elszigetelt álláspontot.²

A vallástalan egyénekkel szembeni tolerancia megtagadásával Locke még egy lépéssel tovább megy. Róluk ugyanis szerinte kimondható, hogy azt nélkülözik, ami pedig a társadalom összetartó ereje. Előttük ugyanis „nem szilárd és szent a hűség és az eskü, amelyek pedig az emberi társadalom összetartó kötelei, annyira, hogy ha Istent vagy akárcsak eszméjét kivesszük belőle, az egész társadalom összeomlik”. Tehát az állam nemcsak azt döntheti el, hogy mely hitet valló személyeket tartja veszélyesnek magára nézve, hanem azt is, hogy mely hit hiányát. S az állam felléphet az ilyen „hiányos” hitű egyénekkel szemben.

Azaz Locke egy lényegi engedményt tesz. Az állam egyetemesen helyesnek tartott szabályaival szemben megengedi, hogy a konkrét állam, esetében saját állama, ítéletet mondjon az egyes vallások iránta kötelező lojalitása fölött. Következésképpen állíthatjuk, hogy ezen elv alapján katolikusként például a francia, illetve az osztrák állam ugyanolyan joggal léphet fel a protestánsokkal szemben, ha őket idegen hatalmi befolyása alatt álló veszélyforrásnak minősíti. Tehát például Franciaországban a huge-

nottákkal szembeni ugyancsak intoleráns magatartás jogosnak tekinthető, hiszen róluk okkal feltételezhető, hogy angol hittestvéreikkel működtek együtt.

Ám ebben az esetben már nem univerzális érvényű elvek alapján, hanem államonként állapítható meg, hogy mely hit áll összhangban az adott állammal. Nem az állam helyes működésének általános elvei, hanem a konkrét állam saját ítélete dönt az adott hit helyességéről és helytelenségéről, sőt a hit kötelező mivoltáról. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha egyrészt a kérdés nem sorolódik az univerzálisan érvényes emberi jogok közé, s így a róla hozott döntés nem része az egyén szabadságának, másrészt pedig éppen ennek okán megnő az állam hatalma. Ebben az esetben nem befolyásolhatja az állam ítéletét az adott vallású egyén saját álláspontja és valós magatartása. Ugyanennek az elvnek kell vonatkoznia a vallástalanokra (hitetlenekre) is, hiszen náluk sem befolyásolja a róluk alkotott ítéletet, ha az egyes vallástalan egyének számára szilárd a hűség, a szerződés és az eskü, még ha esetleg nem is szent. Ha pedig ez a tétel feltétel nélkül érvényes, akkor az olyan konkrét esetek sem vonhatják kétségbe helyességét, melyek esetleg azt mutatnák, hogy egyes vallásos egyének számára ugyan szentnek kell lennie a szerződésnek és az eskünek, de bizony egyik sem szilárd.³

Az ilyen államnak azonban sajátos jogosítványokat kell kapnia. Egyes kijelölt kérdésekben elégniek kell lennie a más viselkedés vélt lehetőségének is ítélete meghozatalához. S minthogy Locke felfogása a negatív tolerancia felfogása, azaz a tolerancia lényege a be nem avatkozásban rejlik, amint az később John Stuart Millnél is megjelenik,⁴ ezért a tolerancia kötelességének megvonása az állam represszív beavatkozásának jogosságát jelenti.

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Locke érvei nem a kényszer mint olyan ellen irányulnak, hanem csak bizonyos céllal gyakorolt kényszer ellen. Jeremy Waldron szerint Locke nem lát semmi olyat, ami nézetek pluralizmusából nyerhető, illetve ami elveszíthető a monolitikus egyhangúsággal. Érvrendszerében semmivel sem igazolja a vallási pluralizmus elősegítését, illetve nem nyújtja a választás értelmes rendjét.⁵

Locke toleranciaelmélete korának egyik meghatározó felfogása volt. És maga a felfogás nyilvánvalóan kiterjeszhető mind-

azokra az eszmékre, melyekről az adott állam feltételezi, hogy támogatják, illetve veszélyeztetik szuverenitását. A vallási identitásoknak a 17. század során a politikában játszott meghatározó szerepét követően a tolerancia megtagadásának jogos volta elvileg kiterjeszhetővé vált az emberi identitás más formáira, azaz a nemzeti identitás kérdésére is. A locke-i kivétel elve ezért fontos elemévé válhatott a később kialakult liberális nacionalizmusnak, sőt még később, éppen Locke utódai ellen fordulva, a liberális minimum több elemét immár elfogadó konzervatív irányzatok liberalizmusellenességének is.

Ha ugyanis az állam az egyén magatartásától függetlenül ítélheti meg, hogy az egyén által vallott identitásforma alapján veszélyt jelent-e számára az illető, akkor potenciálisan az identitások széles skálájára vonatkoztatható ez az elv. Ebben az esetben az emberi jogok sora, amelyek megilletik az egyént, nem terjeszhető ki az állam által veszélyesnek tartott identitásformákra. Azaz például az egyén szólásszabadsága nem pusztán akkor korlátozható, ha más hasonló szabadságát veszélyezteti, esetleg ha emberi méltóságát sérti, avagy ha más emberi jogának megsértésére buzdít, hanem akkor is, ha az állam az adott megnyilvánulást nem tekinti saját összetartó elemének.

Az ellentmondás nyilvánvaló. A kivétel elvének érvényesítésével, az állam által megadott területeken maga az állam határozza meg a társadalmi szerződés szabályait, nem pedig a polgárai. A konkrét állam, esetünkben Anglia kiiktathatja a társadalmi szerződés köréből azokat a polgárait, akiknek az angol állam által megnevezett emberi sajátosságait az állam veszélyesnek nyilvánítja magára nézve még olyan esetben is, amikor ez az állam által deklarált veszély az érintettek konkrét tettei által nem igazolható. Tehát akkor is veszélyesnek nyilváníthatók, s így nincs joguk az állami toleranciára, ha tetteikkel lojálisak államuk iránt. Következésképpen léteznek az állampolgári lojalitásnak olyan szintjei, amelyek mélyebben gyökereznek, mint az adott állampolgár tényleges magatartása, s amelyekről az állam hivatott dönteni, beleértve a lojalitás szintjeinek kijelölését is.

Ennek okán a nacionalizmus kialakulását követően Locke katolikusaiból válhattak a másik állam többségének nemzetiségét magukénak vallók, hitetlenjeiből pedig a nacionalizmus kizárólagosságát és a nemzetállamot bírálók. Még hozzá nemcsak

az emberi jogok elveitől eltérő elvrendszerre épülő konzervatív nacionalista rendszerekben, hanem a liberális nemzetállamban is, beleértve annak emberi jogi változatát.

Ugyanakkor a locke-i kivétel elvének eredeti alkalmazása még egy lényeges sajátossággal bír. A toleranciát olyan két társadalmi csoporttól kell megvonni, melyek Anglia lakosságának kisebbségét, nem pedig többségét alkotják. Ez a megoldás, nevezetesen, hogy a tolerancia általános szabálya alóli kivétel elve mindössze a polgárok kisebbségben levő részeire vonatkoztható, első pillantásra nem veszélyezteti a többségi döntéshozatal elvét, így Locke polgári társadalmát s a népfelségen alapuló parlamentáris rendet, valamint a hatalom megosztásának elvét.

A kivétel elve azonban felvet még egy, az emberi jogokat s a rájuk épülő állam koncepcióját érintő kérdést. Locke ugyanis nem emel olyan kifogásokat, melyek a fentiekkel legalábbis megegyező, sőt esetenként akár nagyobb függést is jelenthetnek. Például eszébe sem jut megtiltani, hogy idegen államok polgárainak alkalmazottja legyen az ember, hiszen ez nyilvánvalóan ellentétben állna tulajdonelméletével. Ugyanakkor a fenti kivételek is csak akkor állhatnak összhangban felfogásával – s korának ez minden polgárháborús és vallásháborús tapasztalata ellenére állítható –, ha fenntartjuk, hogy az egyes konkrét hit jellege, illetve megléte vagy hiánya meghatározó tényezője az állampolgári lojalitásnak, valamint hogy az adott hit megléte esetében az egyén nem racionális kapacitása alapján dönt.

Ebből azonban az következik, hogy az egyénnek ebben a kérdéskörben az államra kell átruháznia a teljes szuverenitását, s az állam mint a legfelsőbb szuverén hatalom maga döntheti el, mely hit jelent függést más szuverén hatalomtól, illetve mely hit hiánya jelenti az állam veszélyeztetését.